

УДК 343.9.621.622

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.41>

КОРНЯКОВА Т.В.

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ
У ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ****EFFICIENCY OF THE SPECIAL CONFISCATION INSTITUTE
IN THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENCES**

У статті розглянуто питання спеціальної конфіскації як ефективного превентивного заходу у протидії злочинності, визначено його особливості та узагальнено досвід щодо впровадження цього інституту у національне кримінальне законодавство. Цей інститут сприяє вилученню майна, набутого незаконним чином, та є стримуючим фактором у боротьбі зі злочинністю. Розглянуто нормативне визначення спеціальної конфіскації у КК України, що надало чітке регулювання його сутності та взаємозв'язку з іншими заходами кримінально-правового характеру. Проблема правової природи спеціальної конфіскації визначена як актуальна і ще не остаточно вирішена, вимагаючи докладного наукового вивчення та обґрунтування.

Доведено, на прикладах рішень Європейського суду з прав людини, важливість забезпечення «справедливого балансу» між загальним інтересом суспільства та держави та захистом фундаментальних прав людини у контексті застосування конфіскації (спеціальної конфіскації). Визначено, що спеціальна конфіскація, як засіб примусового виконання, вимагає від держави широкої свободи розсуду при виборі засобів і визначенні наслідків.

На міжнародному рівні, спеціальна конфіскація визнана ключовим та результативним заходом у боротьбі зі злочинністю. Наголошено на ролі справедливої відплати як стримуючого засобу у боротьбі зі злочинністю та підкреслено, що без практичної реалізації цього принципу неможливо досягти кінцевої мети запобігання.

Розгляд питань, пов'язаних із спеціальною конфіскацією, у контексті ефективності системи запобігання злочинності та стримуючого впливу на неї, є важливим етапом у вдосконаленні законодавства та практики застосування у національній правовій системі. Проаналізовано важливість ефективного управління та координації превентивної діяльності різних гілок влади при застосуванні спеціальної конфіскації. Зазначено, що вирішення проблеми запобігання злочинності шляхом застосування спеціальної конфіскації до предметів, грошей, майна та інших доходів здобутих злочинним шляхом вимагає комплексного підходу та взаємодії всіх влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів і громадських організацій.

Ключові слова: *превенція, справедлива рівновага, пропорційність, індивідуалізація заходів, організована злочинність, стримуючий фактор.*

The article examines the issue of special confiscation as an effective preventive measure in combating crime, defining its peculiarities, and summarizing the experience of implementing this institution into national criminal legislation. This institution contributes to the seizure of property acquired illegally and serves as a deterrent factor in the fight against crime. The normative definition of special confiscation in the Criminal Code of Ukraine is discussed, providing clear regulation of its essence and interrelation with other criminal law measures. The problem of the legal nature of the institution of special confiscation is identified as current and not definitively resolved, requiring in-depth scientific study and justification.

It is demonstrated, through examples of decisions from the European Court of Human Rights, the importance of ensuring a "fair balance" between the general interests of society and the state and the protection of fundamental human rights in the context of confiscation (special confiscation). It is determined that special confiscation, as a means of enforcement, requires the state to have broad discretion in choosing means and determining consequences.

Internationally, special confiscation is recognized as a key and effective measure in combating crime. Emphasis is placed on the role of fair retribution as a deterrent in the fight against crime, emphasizing that without the practical implementation of this principle, the ultimate goal of prevention cannot be achieved.

The discussion of issues related to special confiscation in the context of the effectiveness of the crime prevention system and its deterrent impact is a crucial step in improving legislation and application practices within the national legal system. The importance of effective management and coordination of preventive activities across different branches of government in applying special confiscation is analyzed. It is noted that addressing the issue of preventing crime through the use of special confiscation requires a comprehensive approach and collaboration among all branches of government, local self-government, law enforcement agencies, and civil organizations.

Key words: prevention, fair balance, proportionality, individualisation of measures, organised crime, deterrent effect.

Вступ. З моменту вступу у силу закону про кримінальну відповідальність, загроза застосування заходів кримінально-правового характеру виступає засобом запобігання злочинності та дієвим механізмом контролю за злочинністю з боку держави. За відсутності такого засобу, ці заходи є абстрактним поняттям без каральної змістовної складової. Коли заходи кримінально-правового характеру виконують запобіжну, превентивну функцію і виступають у якості загрози кари за суспільно небезпечне діяння, можна вважати досягнення поставленої мети. Тому важливо зрозуміти етимологію не тільки страху перед карою, а й фактору стримування і унеможливлення подальших злочинних дій.

Заходи кримінально-правового характеру виступають результатом порушення, встановлених у державі та закріплених у законі про кримінальну відповідальність, норм, що регулюють поведінку людини. Заборона, що втілена у нормі закону є початком взаємодії особи, яка вчинила кримінальне правопорушення із покаранням. Важлива наявність поінформованості особи щодо існуючих заборон певних видів поведінки. Це дасть можливість особі обирати певний варіант поведінки у відповідній ситуацію. При цьому слід, розуміти, що знання заборон, закріплених у законі про кримінальну відповідальність, не обов'язково утримуватиме особу від протиправної поведінки.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правової природи, ролі та ефективності спеціальної конфіскації у системі превентивних заходів, а також криминологічний аналіз проблем, пов'язаних із її застосуванням цього заходу майнового характеру в умовах сьогодення.

Результати дослідження. На сьогоднішній день, спеціальна конфіскація визнана одним з важливих і ефективних заходів у запобіганні злочинності, який сприяє вилученню майна, набутого незаконним, протиправним шляхом. У національній та міжнародній правозастосовній практиці конфіскація майна може використовуватися як стримуючий фактор у боротьбі зі злочинністю.

Відповідно до ст.ст. 96¹ КК України спеціальна конфіскація визначається як примусове, безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених Кодексом, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад 3 000 н.м.д.г., а також якщо дії винного передбачені у ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч.ч. 2–3 ст. 159¹, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст.ст. 204, 209¹, 210, ч.ч. 1–2 ст.ст. 212, 212¹, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239¹, 239², ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, ч.ч. 1–2 ст. 300, ч. 1 ст.ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст. 363¹, 364¹, 365² КК України [1]. З положень нормативного припису випливає, що такий захід кримінально-правового характеру як спеціальна конфіскація може бути застосована виключно при вчиненні кримінального правопорушення.

Враховуючи положення ст. 12 КК України щодо класифікації кримінальних правопорушень, конфіскація майна застосовується до всіх категорій правопорушень, від нетяжких до особливо тяжких, за винятком кримінальних проступків. Виходячи з вищевказаного переліку, вона застосовується лише в виняткових ситуаціях, коли правопорушення стосується значущих суспільних відносин (нетяжких, тяжких або особливо тяжких) і має серйозний характер. Статті 96¹–96² КК України розкривають особливості застосування спеціальної конфіскації в Україні, проте у науковій публікації фокус уваги буде спрямований на кримінологічний аналіз питань ефективності цього заходу як засобу протидії злочинності та складовою міжнародної стратегії протидії окремим видам злочинів (організований злочинності, наркозлочинності, тероризму тощо). Важливою рисою є те, що на відміну від конфіскації як виду покарання, спеціальна конфіскація застосовується не до всього майна винного, а лише до тієї його частини, яка виникла внаслідок злочину або була використана для його вчинення.

Одним із видів заходів кримінально-правового впливу на суспільно небезпечні дії фізичних осіб є конфіскація майна та спеціальна конфіскація. Включення цих заходів до КК України надало нормативне визначення їх сутності та взаємозв'язку. У наукових дослідженнях наголошується на схожості правової природи цих заходів кримінально-правового впливу. Запропоновано навіть розглядати спеціальну конфіскацію як одне із покарань, а не відносити її до «інших заходів», поряд з примусовими заходами медичного та примусового лікування. Проблема правової природи інституту спеціальної конфіскації потребує подальшого наукового розгляду. Актуальність дослідження обумовлена, зокрема, необхідністю визначення правової природи спеціальної конфіскації та її ролі у системі заходів протидії злочинності.

Проблема правової природи інституту спеціальної конфіскації виступає основою ефективності превентивних заходів, що пов'язані із питаннями справедливої рівноваги та пропорційності цих заходів та стримуючого критерію у запобіганні злочинності.

Розгляд цієї проблеми в контексті ефективності системи запобігання та стримуючого впливу може визначити напрямки подальшої трансформації вказаного заходу. По-перше, правильне розуміння та чітке визначення правової природи спеціальної конфіскації дозволяє удосконалити її законодавче врегулювання, що сприяє збільшенню прозорості та ефективності використання цього інституту у запобіганні та протидії злочинності. По-друге, якщо інститут спеціальної конфіскації чітко визначається та коректно впроваджується в правовій системі, він може слугувати сильним стримуючим фактором для потенційних порушників. Таким чином, правильний розгляд та розв'язання проблеми правової природи спеціальної конфіскації сприяє покращенню ефективності системи запобігання злочинності та зміцнює її стримуючий вплив на потенційних порушників.

Продовжуючи аналіз питань ефективності спеціальної конфіскації як стримуючого фактору у боротьбі за злочинністю доцільно проаналізувати декілька рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у справі «Філіпс проти Сполученого Королівства» (Case of Phillips v. the United Kingdom) щодо мети, поставленої перед процедурою видання конфіскаційного наказу, ці повноваження було надано судам як зброю в боротьбі з таким лихом, як наркобізнес [2]. Уряд Великобританії стверджував, що наказ про конфіскацію має розглядатись як покарання за злочин у сфері торгівлі наркотиками, за вчинення якого заявника судили й у вчиненні якого його було визнано винним; провадження щодо конфіскації не означає його обвинувачення у вчиненні додаткового злочину, а отже, пункт 2 статті 6 не застосовується. Таким чином, видання конфіскаційного наказу діє як своєрідний стримувальний засіб для тих, хто збирається займатися наркобізнесом, а також має позбавити особу прибутків, отриманих від наркаторгівлі, і вилучає певну кількість коштів, унеможливаючи їх використання у майбутніх операціях з торгівлі наркотиками.

Правова природа конфіскації полягає у тому, що вона консолідує існування розумного співвідношення пропорційності між засобами, що застосовуються, і метою, що переслідується використаними засобами і переслідуваною метою. Не меншої ваги при застосуванні конфіскації має той факт, що будь-яке порушення права на мирне володіння майном повинно забезпечувати «справедливий баланс» між вимогами загального інтересу суспільства і держави та захистом фундаментальних прав людини. Це також виступає важливою складовою та критерієм ефективності заходів кримінально-правового характеру. У цьому контексті держави користуються широкою свободою розсуду як у виборі засобів примусового виконання, так і у визначенні того, чи є наслідки примусового виконання так і щодо визначення того, чи є наслідки правозастосування виправданими в загальних інтересах з метою досягнення мети відповідного закону. При

постановленні рішення у судовій практиці ЄСПЛ особливої уваги приділяється питанням справедливої рівноваги та пропорційності при застосуванні конфіскації, особливо у поєднанні з іншими видами покарання, наприклад, штрафом. За відсутності такої рівноваги та пропорційності суд виносить рішення на користь заявника. Так, наприклад у справі *Grifhorst* проти Франції відносно питань що стосується конфіскації суми, яку провозив заявник, необхідно зазначити, що цей захід позбавляв власника його володіння, але конфіскація виступала формою контролю за використанням майна [3]. Вона встановлена законом у досить ясній, доступній і передбачуваній формі та має на меті, що відповідає загальному інтересу. Єдине правопорушення, в якому викрили заявника, полягало в умисному ухиленні від декларування грошових коштів, які він провозив через кордон до Франції. Застосована до заявника санкція поєднувала конфіскацію всієї суми та штраф у розмірі половини цієї суми. Згідно зі статтею 465 Митного кодексу Великобританії, застосовної в період, що відноситься до обставин справи, ухилення від декларування автоматично спричиняло конфіскацію всієї суми; суди країни могли змінити тільки розмір штрафу (від 25 до 100% незадекларованої суми). Незадекларовану суму піддавали арешту не більш як на шість місяців, протягом яких компетентним судом могло бути ухвалено рішення про конфіскацію за наявності доказів або обґрунтованої підозри про те, що особа вчинила інше правопорушення, передбачене Митним кодексом, або брала участь у його вчиненні. Така зміна встановила справедливу рівновагу між загальним інтересом і необхідністю захистити індивідуальні права винної у кримінальному правопорушенні особи. Необхідно наголосити, що більшість використовуваних інструментів у межах юрисдикції міжнародного права та Європейського союзу вказують на необхідність застосування пропорційних санкцій. З урахуванням вищевикладеного і, зокрема, конкретних особливостей досліджуваної справи, санкція, застосована до заявника у вигляді поєднання конфіскації та штрафу, була непропорційною скоєному порушенню, і справедлива рівновага не була встановлена [3].

Будь-яка конфіскація майна (як загальна так і спеціальна) повинна бути передбачена законом і переслідувати мету, що відповідає суспільним інтересам. Таким чином, боротьба зі злочинністю переслідує саме таку мету.

У цьому контексті ЄСПЛ підкреслив, що конфіскація активів у кримінальних справах стала більш поширеною як у правових системах кількох Договірних держав, так і на міжнародному рівні, і що вона наразі використовується не тільки як доказ, але і як окреме покарання за правопорушення [4, с. 30].

В узагальненому вигляді запобігання злочинності у криминологічних дослідженнях зводиться до діяльності державних та недержавних органів і установ із застосування широкого комплексу різних за характером, значимістю, направленістю і взаємопов'язаних науково-обґрунтованих заходів, що здійснюються на різних рівнях, масштабах та сферах суспільного життя, яка спрямована на обмеження, нейтралізацію, усунення причин, умов, факторів, обставин, що зумовлюють вчинення злочинів, а також здійснення запобіжного впливу на осіб із протиправною поведінкою на різних її стадіях.

Еволюція основних напрямків запобігання злочинності, з одного боку, є відображенням головних засад політики держави та домінуючої ідеології у сфері захисту суспільства від злочинів, а з іншого – забезпеченням прав і свобод особи, що перебуває у конфлікті із законом, у сфері кримінальної юстиції.

Вирішення проблеми запобігання злочинності неможливо лише засобами загальнодержавного управління важливо здійснювати комплексний підхід до координації діяльності місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних органів і громадських організацій, волонтерів.

Ефективність кримінально правових заходів впливу на особу, яка вчинила злочин та результативність діяльності із запобігання та протидії злочинності залежить від достатньо професійного та організованого апарату, що здатний аналізувати криминогенну ситуацію, миттєво реагувати на її зміни, нові тенденції та зрушення, а також на значно високому рівні аналізувати інформацію щодо соціальних процесів і факторів, які впливають на стан правопорядку в країні, планувати та забезпечувати взаємодію між органами реалізації превентивних функцій і органами влади, місцевого самоврядування, громади й волонтерів.

Поряд із належним кадровим забезпеченням необхідно зосередити увагу на організаційно-правовому, фінансовому та методичному забезпеченні ефективності реалізації покарання як засобу контролю за злочинністю з боку держави. Все це повинно супроводжуватись налагодженою систематичною інформаційно-аналітичною роботою відповідних підрозділів стосовно стану

довіри громади до їх діяльності та рівня ефективності правозастосовної практики при призначенні спеціальної конфіскації.

Запобіжний вплив засобів кримінально-правового характеру на осіб, які скоїли кримінальне правопорушення, реалізується у процесі виконання такої змістовної її складової, як справедлива відплата за суспільно небезпечне діяння. Тому справедлива відплата виступає стримуючим засобом у процесі запобігання злочинності та дієвим механізмом контролю за злочинністю з боку держави. Якою б суворістю не спеціальна конфіскація, без практичної реалізації справедливої відплати неможливо досягти кінцевої мети цього заходу – запобігання.

При аналізі теоретичних аспектів кримінально-правових заходів виявляється об'єктивність оцінки злочинної поведінки та високий рівень взаємодії держави з злочинцями. Використання покарань як превентивних заходів сприяє стабілізації криміногенної та віктимогенної ситуації, забезпечуючи ефективний контроль за злочинністю з боку держави.

З метою поліпшення ефективності та належного управління контролем за злочинністю держави, важливим є розширення обсягу окремих кримінально-правових норм. Вирішення питань щодо доцільності застосування різних видів покарань та досягнення кінцевої мети, а саме запобігання злочинам, надто обумовлене адресним та відповідальним їх застосуванням судовими органами. Це ґрунтується на принципах індивідуалізації кримінальних покарань.

Висновки. Підсумовуючи можна зазначити, що ефективність інституту спеціальної конфіскації у системі заходів охоплюється декількома ключовими аспектами. Перше – повага до прав людини. Ефективність превентивних заходів базується на повазі до прав людини та уникненні непропорційності покарання, що забезпечує справедливу рівновагу і відновлення порушених прав і інтересів особи, суспільства, держави. Забезпечення індивідуального підходу до застосування спеціальної конфіскації допомагає уникнути несправедливих або занадто суворих заходів, що є занадто великим тягарем для винної особи. Друге – забезпечення ефективності та протидія рецидиву. Відповідальне застосування спеціальної конфіскації, пов'язане із безоплатним вилученням грошей, майна та доходів здобутих злочинним шляхом позбавляє винну особу можливості у подальшому вчиняти протиправні діяння та сприяє ефективності процесу правосуддя. Застосування спеціальної конфіскації із врахуванням конкретних обставин кримінального провадження може зробити ці заходи більш ефективними у досягненні своїх цілей – загальній і спеціальній превенції, а відповідно протидії рецидиву. Третє – врахування обставин (обтяжуючих, пом'якшуючих, особливих умов) вчинення кримінального правопорушення, ступеню суспільної небезпеки діяння та наслідків. При призначенні спеціальної конфіскації важливо враховувати обставини самого протиправного діяння. Індивідуалізація дозволяє забезпечити адекватність та справедливість заходів, які застосовуються, враховуючи конкретний характер та важкість скоєного кримінального порушення. Четверте – відповідність європейським стандартам та міжнародній стратегії боротьби зі злочинністю. П'яте – пропорційності та справедливості. Врахування індивідуального підходу при призначенні інших заходів кримінально-правового характеру, таких як спеціальна конфіскація може допомогти зберегти баланс між потребами суспільства у відновленні справедливої рівноваги та правами людини.

Список використаних джерел:

1. КК України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Рішення у справі «Філіпс проти Сполученого Королівства» (Case of Phillips v. the United Kingdom. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_052#Text
3. Рішення у справі Grifhorst проти Франції. URL: <http://hudoc.echr.coe.int>
4. Guide to the case-law of the European Court of Human Rights: Terrorism (Updated on 31 August 2022). URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Terrorism_ENG.pdf